ZAIF ESHITUVCHI BOLALARNING BOG‘LANGAN NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Soliyeva Irodaxon

QDU maxsus pedagogika(surdopedagogika) yo’nalishi talabasi

Qo’qon Shahar 36-DMTT logopedi

Telefon:+998 203 10 53

Annotatsiya. Ushbu maqolada zaif eshituvchi bolalarning bog‘langan nutqini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanishning pedagogik va korreksion imkoniyatlari yoritilgan. Zaif eshituvchi bolalarda lug‘at boyligini oshirish, grammatik jihatdan to‘g‘ri jumlalar tuzish, voqea-hodisalarni izchil bayon etish hamda mustaqil fikr bildirish ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, rasmlar asosida hikoya tuzish, rolli o‘yinlar, suhbat, muammoli vaziyatlar, juftlik va kichik guruhlarda ishlash kabi interfaol metodlarning nutqiy rivojlanishga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Mazkur metodlardan individual yondashuv asosida foydalanish zaif eshituvchi bolalarning kommunikativ faolligini oshirish, muloqotga kirishish va bog‘langan nutq ko‘nikmalarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: zaif eshituvchi bolalar, bog‘langan nutq, interfaol metodlar, nutqiy rivojlanish, maxsus pedagogika, korreksion ta’lim, kommunikativ ko‘nikmalar, lug‘at boyligi, hikoya tuzish, muloqot.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и коррекционные возможности использования интерактивных методов в развитии связной речи слабослышащих детей. Анализируются вопросы обогащения словарного запаса, формирования грамматически правильных предложений, последовательного изложения событий и развития навыков самостоятельного высказывания. Особое внимание уделяется таким

интерактивным методам, как составление рассказов по картинкам, ролевые игры, беседа, проблемные ситуации, работа в парах и малых группах. Использование данных методов с учетом индивидуальных особенностей детей способствует повышению их коммуникативной активности, развитию навыков общения и совершенствованию связной речи.

Ключевые слова: слабослышащие дети, связная речь, интерактивные методы, речевое развитие, специальная педагогика, коррекционное обучение, коммуникативные навыки, словарный запас, составление рассказа, общение.

Abstract. This article examines the pedagogical and corrective potential of using interactive methods to develop connected speech in children with hearing impairment. It analyzes approaches to enriching vocabulary, constructing grammatically correct sentences, narrating events coherently, and developing independent verbal expression. Particular attention is paid to interactive methods such as picture-based storytelling, role-playing games, guided discussions, problem-solving activities, and pair and small-group work. The use of these methods, taking into account children's individual needs and abilities, can promote communicative engagement, improve interaction skills, and support the development of connected speech.

Keywords: children with hearing impairment, connected speech, interactive methods, speech development, special education, corrective education, communication skills, vocabulary development, storytelling, communication.

KIRISH

Bugungi kunda maxsus ta’lim tizimini takomillashtirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirish hamda ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlash dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, zaif eshituvchi bolalarning nutqiy

rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, muloqotga kirishish qobiliyatini shakllantirish va bog‘langan nutqini rivojlantirish maxsus pedagogika hamda surdopedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Eshitish qobiliyatining pasayishi bolaning nutqni idrok etishi, tovushlarni farqlashi, so‘z boyligini egallashi va grammatik tuzilmalardan foydalanish jarayoniga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday bolalarda nutqiy tajribaning cheklanganligi, gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzishda qiyinchiliklar, voqea-hodisalarni izchil bayon etish hamda o‘z fikrini mustaqil ifodalash bilan bog‘liq muammolar kuzatilishi ehtimoli mavjud. Shu sababli zaif eshituvchi bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlar nafaqat alohida tovushlar va so‘zlarni o‘zlashtirishga, balki ularni mazmunan va grammatik jihatdan o‘zaro bog‘lab, yaxlit fikr ifodalashga o‘rgatishga ham yo‘naltirilishi lozim.Bog‘langan nutq bolaning fikrlarini izchil, mantiqiy va tushunarli tarzda ifodalashini ta’minlaydigan murakkab nutqiy faoliyat shaklidir. U dialogik va monologik nutq, voqealarni ketma-ket bayon qilish, rasmlar asosida hikoya tuzish, matn mazmunini qayta so‘zlash hamda shaxsiy tajribasi haqida mustaqil hikoya qilish kabi ko‘nikmalarni qamrab oladi. Bog‘langan nutqning rivojlanishi bolaning nafaqat til kompetensiyasini, balki tafakkuri, xotirasi, diqqatini va ijtimoiy muloqotga kirishish imkoniyatlarini ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Zaif eshituvchi bolalarda bog‘langan nutqni rivojlantirish jarayonida an’anaviy mashg‘ulotlar bilan bir qatorda zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Interfaol metodlar bolani ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi, uning mustaqil fikrlashi, savollarga javob berishi, suhbatda qatnashishi va o‘z fikrini ifodalashiga imkon yaratadi. Rasmlar asosida hikoya tuzish, ketma-ket rasmlarni joylashtirish, rolli o‘yinlar, didaktik o‘yinlar, juftlikda suhbatlashish, kichik guruhlarda ishlash va muammoli vaziyatlarni hal etish kabi metodlar nutqiy faollikni oshirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.Interfaol metodlarni qo‘llashda zaif eshituvchi bolalarning eshitish qoldig‘i, nutqiy rivojlanish darajasi, yoshi, individual

imkoniyatlari va kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olish zarur. Mashg‘ulotlarda ko‘rgazmali materiallar, yozma ko‘rsatmalar, imo-ishora yoki boshqa qulay kommunikatsiya vositalaridan bolaning ehtiyojlariga muvofiq foydalanish topshiriqlar mazmunini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, pedagogning aniq va ravon nutqi, yuzma-yuz muloqoti, topshiriqlarni bosqichma-bosqich tashkil etishi hamda bolaga mustaqil javob berish uchun yetarli vaqt ajratishi muhim metodik shartlardan hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zaif eshituvchi bolalarning bog‘langan nutqini rivojlantirishda interfaol metodlarning imkoniyatlarini o‘rganish, ularni korreksion-pedagogik jarayonga maqsadli tatbiq etish va samaradorligini baholash maxsus ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bunda asosiy e’tibor bolalarning o‘z fikrini mustaqil ifodalashi, suhbatdoshini tushunishi, savol-javobda faol ishtirok etishi hamda voqea-hodisalarni izchil bayon qilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratiladi.

Bog‘langan nutq insonning fikr, his-tuyg‘u va ma’lumotlarini mazmunan bir-biriga bog‘langan, grammatik jihatdan to‘g‘ri hamda mantiqiy izchillikda ifodalash qobiliyatidir. U bolaning til tizimini egallashi, tafakkurining rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlarga kirishishi va ta’lim jarayonida faol ishtirok etishida muhim ahamiyatga ega. Bog‘langan nutq alohida so‘zlar yoki sodda gaplarni o‘zlashtirish bilangina cheklanmaydi, balki ularni yaxlit mazmun asosida birlashtirish, fikrni mustaqil shakllantirish va suhbatdoshga tushunarli tarzda yetkazishni ham qamrab oladi.Zaif eshituvchi bolalarda bog‘langan nutqning shakllanishi eshitish qobiliyatining pasayish darajasi, eshitishdagi qiyinchiliklarning qachon boshlanganligi, eshitish moslamalaridan foydalanish, til bilan tanishish tajribasi, oilaviy muloqot muhiti va ko‘rsatilayotgan pedagogik yordam kabi omillarga bog‘liq. Shu sababli mazkur bolalarning barchasida bir xil nutqiy qiyinchiliklar kuzatiladi, deb hisoblash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Har bir bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish va ta’lim usullarini shunga moslashtirish talab etiladi.

Eshitish axborotini qabul qilishdagi cheklanishlar og‘zaki nutqni tabiiy ravishda egallash jarayoniga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Jumladan, ayrim bolalarda so‘zlarning tovush tarkibini farqlash, yangi so‘zlarni o‘zlashtirish, grammatik qo‘shimchalardan foydalanish, gaplarni kengaytirish va fikrni izchil bayon etishda qiyinchiliklar uchraydi. Bunday holatlar bolaning lug‘at boyligi va grammatik tuzilmalardan foydalanish tajribasi yetarli bo‘lmaganda, mustaqil hikoya tuzish jarayonida yanada yaqqol namoyon bo‘lishi mumkin.

Bog‘langan nutqning rivojlanishi bir necha o‘zaro aloqador tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- Leksik tarkib: predmet, harakat, belgi, holat va munosabatlarni ifodalovchi so‘zlardan o‘rinli foydalanish.
- Grammatik tuzilish: so‘zlarni o‘zaro to‘g‘ri bog‘lash, gap tuzish va grammatik shakllardan foydalanish.
- Mazmuniy izchillik: voqea-hodisalarni mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilish.
- Matn yaxlitligi: gaplar o‘rtasidagi mazmuniy aloqani saqlash, fikrning boshlanishi, rivojlanishi va yakunini shakllantirish.
- Kommunikativ maqsadga muvofiqlik: suhbatdoshga kerakli axborotni tushunarli yetkazish, savollarga javob berish va muloqotni davom ettirish.

Mazkur tarkibiy qismlarni rivojlantirish o‘zaro bog‘langan holda olib borilishi kerak. Masalan, bola rasmda tasvirlangan predmetlarni nomlay olishi uning shu rasmlar asosida mustaqil, mazmunli va izchil hikoya tuzish ko‘nikmasi to‘liq shakllanganligini anglatmaydi. Shu bois mashg‘ulotlarda so‘zlarni nomlashdan gap tuzishga, gaplardan esa yaxlit hikoya yaratishga bosqichma-bosqich o‘tish maqsadga muvofiq.

Interfaol metodlar ta’lim jarayonida bolaning faol ishtiroki, o‘zaro muloqot, hamkorlik, muammoli vaziyatlarni hal qilish va mustaqil fikrlashga asoslangan pedagogik usullar majmuasidir. Bunday yondashuvda bola tayyor ma’lumotni

qabul qiluvchi ishtirokchi bo‘lib qolmay, balki topshiriqlarni bajarish, savollar berish, javoblarni shakllantirish, voqealarni muhokama qilish va o‘z fikrini ifodalash orqali bilimlarni egallaydi.Zaif eshituvchi bolalar bilan ishlashda interfaol metodlarning ahamiyati, avvalo, nutqdan amaliy muloqot vositasi sifatida foydalanish imkoniyatini yaratishida namoyon bo‘ladi. Bolaga so‘zlarni alohida takrorlatish bilan cheklanib qolmasdan, ularni muayyan vaziyatda qo‘llash, suhbatdosh bilan fikr almashish va mazmunli hikoya yaratishga undash muhimdir.

Interfaol metodlar quyidagi pedagogik vazifalarni hal qilishga yordam beradi:

1. Bolaning faol lug‘atini kengaytirish va yangi so‘zlarni turli vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatish.
2. So‘z birikmalari va grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar tuzish ko‘nikmalarini shakllantirish.
3. Dialogik nutq orqali savol berish, javob qaytarish va suhbatni davom ettirish malakalarini rivojlantirish.
4. Monologik nutq orqali mustaqil hikoya tuzish, matn mazmunini qayta bayon qilish va voqealarni izchil ifodalashga o‘rgatish.
5. Bolaning muloqotga bo‘lgan qiziqishi, tashabbusi va o‘z fikrini bildirishga intilishini qo‘llab-quvvatlash.
6. Tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlash, navbat kutish va suhbatdosh fikrini hisobga olish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Shuni ta’kidlash kerakki, interfaol metodning o‘zi avtomatik ravishda yuqori natija bermaydi. Uning samaradorligi topshiriqning bolaning nutqiy darajasiga mosligi, pedagogik maqsadning aniqligi, ko‘rgazmali vositalarning to‘g‘ri tanlanishi, muloqot uchun yaratilgan sharoit va bolaning muntazam ishtirokiga bog‘liq. Shu sababli interfaol metodlar maxsus pedagogik yordam va individual korreksion vazifalar bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

3. Zaif eshituvchi bolalarning bog‘langan nutqini rivojlantirishda qo‘llaniladigan interfaol metodlar

Nutqiy rivojlanish bo‘yicha ilmiy yondashuvlarda bolaning kundalik muloqotda ishtirok etishi, mazmunli til tajribasiga ega bo‘lishi, individual ehtiyojlariga mos yordam olishi va o‘zlashtirgan ko‘nikmalarini turli vaziyatlarda qo‘llashi muhim hisoblanadi. Amerika Nutq-til-eshitish assotsiatsiyasi (ASHA) tavsiyalarida ham til rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda kommunikativ ko‘nikmalar, hikoya tuzish, lug‘at va grammatikani rivojlantirish hamda individual yondashuvga e’tibor qaratiladi. Quyidagi interfaol metodlar zaif eshituvchi bolalarning bog‘langan nutqini rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarda qo‘llanishi mumkin.

Rasmlar asosida hikoya tuzish metodi

Rasmlar asosida hikoya tuzish metodi bolaning ko‘rgazmali materiallar yordamida voqealarni tushunishi, ularning ketma-ketligini aniqlashi va mustaqil hikoya yaratishiga yo‘naltiriladi. Ushbu metodda rasm bolaning nutqiy fikrlashini faollashtiruvchi va bayon qilinadigan voqea mazmunini aniqlashtiruvchi tayanch vazifasini bajaradi.

Metodning maqsadi: bolalarda voqealarni izchil bayon qilish, gaplarni mazmunan bog‘lash va mustaqil hikoya tuzish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Mashg‘ulotni tashkil etish tartibi:

1. Pedagog bolaga kundalik hayotga oid 3–5 ta ketma-ket rasmni taqdim etadi.
2. Bola rasmlarda tasvirlangan predmetlar, shaxslar va harakatlarni aniqlaydi.

3. Rasmlarni voqealar ketma-ketligiga muvofiq joylashtiradi.

4. Pedagog “Kim?”, “Qayerda?”, “Nima qildi?”, “Nima uchun?” kabi savollar orqali bolaning fikrlashini yo‘naltiradi.

5. Bola har bir rasm bo‘yicha gap tuzadi va gaplarni birlashtirib, yaxlit hikoya aytadi.

6. Yakunda hikoyaning mazmuni, izchilligi va grammatik tuzilishi muhokama qilinadi.

Amaliy misol: “Bola bog‘da” mavzusi.

- Birinchi rasm: bola bog‘ga keladi.
- Ikkinchi rasm: bola daraxtga suv quyadi.
- Uchinchi rasm: bola gulzorni parvarish qiladi.
- To‘rtinchi rasm: bola bajarilgan ishlarni kuzatadi.

Bola quyidagi mazmunda hikoya tuzishi mumkin: “Bola bog‘ga keldi. U daraxtga suv quydi. Keyin gullarni parvarish qildi. Ishlarini tugatgach, bog‘ni tomosha qildi.”

Pedagog bolaning nutqiy darajasiga qarab tayanch so‘zlar, gap boshlanishlari yoki yozma ko‘rsatmalar beradi. Dastlab sodda gaplar tuzishga yordam beriladi, keyinchalik “avval”, “keyin”, “so‘ng”, “chunki” kabi bog‘lovchi va izchillikni ifodalovchi birliklardan foydalanish rag‘batlantiriladi.

Kutiladigan natija: bola voqealar ketma-ketligini anglash, gaplarni mazmunan bog‘lash va hikoyani mustaqil bayon qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Rolli o‘yinlar metodi

Rolli o‘yinlar bolalarning kundalik hayotdagi kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish orqali nutqdan amaliy foydalanishiga imkon beradi. O‘yin davomida bola muayyan rolni bajaradi, savollar beradi, javob qaytaradi, iltimos bildiradi va suhbatni davom ettirishga harakat qiladi.

Metodning maqsadi: dialogik nutqni, kommunikativ tashabbusni, lug‘at boyligini va mustaqil fikr ifodalash qobiliyatini rivojlantirish.

Tavsiya etiladigan o‘yin mavzulari:

- “Do‘konda”;
- “Shifokor qabulida”;
- “Mehmon kutamiz”;
- “Maktabda”;
- “Kutubxonada”;
- “Transportda”.

Amaliy misol: “Do‘konda” o‘yini.

Bir bola sotuvchi, ikkinchi bola xaridor rolini bajaradi.

— Assalomu alaykum!

— Va alaykum assalom!

— Menga ikkita olma bering.

— Marhamat, mana ikkita olma.

— Rahmat. Olmalar qancha turadi?

— Olmalar besh ming so‘m turadi.

Mazkur dialog bolaning savol tuzishi, javob berishi, murojaat shakllaridan foydalanishi va muloqot qoidalariga rioya qilishini mashq qildiradi. Keyingi bosqichda pedagog bolalarga vaziyatni mustaqil davom ettirish yoki dialogga yangi shart kiritish vazifasini beradi.

Zaif eshituvchi bolalar bilan rolli o‘yinlarni tashkil etishda o‘yin qoidalarini rasmlar yoki yozma kartochkalar orqali tushuntirish, suhbatdoshning yuzini

ko‘rish imkonini yaratish va zarur hollarda dialog namunalarini oldindan berish foydalidir. Bolaning kommunikatsiya ehtiyojiga ko‘ra og‘zaki nutq, yozma matn, imo-ishora yoki boshqa qulay vositalar qo‘llanishi mumkin.

Kutiladigan natija: dialogik nutq, savol-javob ko‘nikmalari, kommunikativ tashabbus va kundalik vaziyatlarda muloqot qilish malakalari rivojlanadi.

“Savol-javob zanjiri” metodi

Ushbu metod bolalarni mavzu yuzasidan savollar tuzish, suhbatdosh javobini tushunish va yangi savol bilan muloqotni davom ettirishga o‘rgatadi.

Metodning maqsadi: dialogik nutqni rivojlantirish, so‘roq gaplar tuzish va mavzu doirasida mazmunli suhbat olib borish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Bajarilish tartibi:

1. Pedagog tanish mavzuni tanlaydi, masalan, “Mening oilam”.
2. Bolalarga mavzuga oid rasm yoki tayanch so‘zlar taqdim etiladi.
3. Birinchi bola savol beradi: “Oilada kimlar bor?”
4. Ikkinchi bola javob beradi va navbatdagi savolni tuzadi: “Oilamda to‘rt kishi bor. Sen kim bilan sayr qilasan?”
5. Navbatdagi bola javob beradi va savollar zanjirini davom ettiradi.
6. Mashg‘ulot yakunida bolalar suhbat mazmunini 2–4 ta gap bilan umumlashtiradi.

Metodning muhim jihati: bola faqat savolga javob berish bilan cheklanmaydi, balki o‘zi ham savol tuzishi kerak. Shu orqali nutqning tashabbuskorlik va o‘zaro muloqot jihatlari rivojlantiriladi.

Juftlikda va kichik guruhlarda ishlash metodi

Juftlikda ishlash bolalarga tengdoshlari bilan bevosita muloqot qilish, axborot almashish va birgalikda nutqiy vazifalarni bajarish imkonini beradi. Kichik

guruhlarda esa bolalar umumiy hikoya tuzish, voqealarni muhokama qilish va o‘z fikrlarini birlashtirishga o‘rganadilar.

Amaliy topshiriq: “Hikoyani birgalikda tuzamiz”.

- Birinchi bola hikoya uchun qahramon va joyni tanlaydi.
- Ikkinchi bola qahramon qanday harakat qilganini bayon qiladi.
- Uchinchi bola voqea davomida yuzaga kelgan muammoni tasvirlaydi.
- To‘rtinchi bola hikoyaning yakunini tuzadi.

Masalan, “Quyon va sabzi” mavzusida bolalar qahramon, voqea, muammo va yechimni birlashtirib, umumiy hikoya yaratadilar.

Pedagog bolalarning vazifalarini aniq belgilaydi, har bir ishtirokchiga fikr bildirish imkonini beradi va kerakli paytda nutqiy tayanchlardan foydalanadi. Guruhdagi muloqotning barcha bolalar uchun tushunarli bo‘lishi, suhbatdoshning yuzini ko‘rish va navbatni anglash imkoniyati ta’minlanishi lozim.

Kutiladigan natija: hamkorlikda hikoya tuzish, boshqalarning fikrini tinglash, gaplarni o‘zaro bog‘lash va jamoaviy muloqot ko‘nikmalari rivojlanadi.

Muammoli vaziyatlar metodi

Muammoli vaziyatlar bolani vaziyatni tahlil qilish, sabab va oqibatni aniqlash, yechim taklif etish hamda o‘z fikrini asoslashga undaydi. Ushbu metod faqat tayyor javobni aytishga emas, balki mustaqil fikrni nutq orqali ifodalashga yo‘naltiriladi.

Amaliy misol: “Yomg‘irda qolgan bola”.

Bolaga yomg‘ir ostida qolgan bola tasvirlangan rasm ko‘rsatiladi. Pedagog quyidagi savollarni beradi:

- Rasmda nima sodir bo‘lmoqda?

- Bola nima sababdan ho‘l bo‘lib qoldi?
- U qanday yo‘l tutishi mumkin?
- Agar yonida soyabon bo‘lsa, nima o‘zgaradi?
- Siz bu vaziyatda nima qilgan bo‘lardingiz?

Bola dastlab qisqa javob beradi, keyin pedagog yordamida fikrlarini bog‘langan nutqqa aylantiradi.

Masalan: “Bola maktabdan qaytayotganda yomg‘ir yog‘di. Uning soyaboni yo‘q edi. U bekatga kirib, yomg‘ir tinishini kutdi. Keyin uyiga ketdi.”

Mazkur metod sabab-oqibat munosabatlarini ifodalash, taxmin qilish, muammoning yechimini tushuntirish va mustaqil hikoya yaratishni qo‘llab-quvvatlaydi.

“Hikoyani davom ettir” metodi

Bu metod bolaning tasavvuri, ijodiy fikrlashi va mustaqil nutqini rivojlantirishga qaratiladi. Pedagog hikoyaning boshlanishini aytadi yoki rasm orqali ko‘rsatadi. Bola esa voqeani davom ettirib, yakunlaydi.

Namuna:

“Bir kuni Dilshod maktabga ketayotib, yo‘lda kichkina kuchukchani ko‘rib qoldi. Kuchukcha daraxt tagida yolg‘iz o‘tirardi...”

Bola hikoyani davom ettiradi: kuchukchaning holatini tasvirlaydi, Dilshodning qanday yo‘l tutganini aytadi va voqeaga yakun yasaydi.Metodni dastlab tayanch rasmlar va savollar bilan, keyinchalik esa mustaqil hikoya tuzish shaklida tashkil etish mumkin. Pedagog hikoyaning mazmuniy izchilligi, gaplarning grammatik tuzilishi va qahramonlar harakatining o‘zaro bog‘liqligiga e’tibor qaratadi.Raqamli vositalar rasmlar, qisqa videolar, subtitrlar, animatsiyalar va interaktiv topshiriqlar orqali nutqiy materialni ko‘rgazmali tarzda taqdim etish

imkonini beradi. Ayniqsa, voqealar ketma-ketligini tushunish va hikoya mazmunini aniqlashda vizual materiallar yordamchi vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Tavsiya etiladigan topshiriqlar:

- ovozsiz qisqa videoni kuzatib, voqealarni hikoya qilish;
- videodagi voqealarni ketma-ket rasmlar bilan moslashtirish;
- rasm va yozma so‘zlarni birlashtirib gap tuzish;
- videodagi qahramonlarning harakatlarini tasvirlash;
- raqamli taqdimot yordamida hikoyaning boshlanishi, rivojlanishi va yakunini aniqlash.

Masalan, pedagog bolalarga bog‘da o‘ynayotgan bolalar tasvirlangan qisqa videoni ko‘rsatadi. Bolalar avval videodagi asosiy voqealarni aniqlaydilar, so‘ng uchta rasmni ketma-ket joylashtiradilar va ular asosida hikoya tuzadilar.Bunda video mazmuni bolaning yoshiga, nutqiy rivojlanish darajasiga va idrok imkoniyatlariga mos bo‘lishi zarur. Subtitrlar, tasvirlar va yozma tayanchlar zarur hollarda qo‘llanadi. Video yoki animatsiya bolaning mustaqil nutqiy faoliyatini almashtirmasligi, aksincha, uni rag‘batlantirishi kerak.

Eshitish qobiliyati pasaygan bolalar bilan ishlash bo‘yicha ASHA tavsiyalarida ham individual ehtiyojlardan kelib chiqib, eshitish ko‘nikmalarini rivojlantirish, vizual tayanchlar va nutq-til ko‘nikmalarini qo‘llab-quvvatlashni birgalikda rejalashtirish muhimligi ko‘rsatiladi. Zaif eshituvchi bolalarning bog‘langan nutqini rivojlantirishda metodlarni tasodifiy tanlashdan ko‘ra, maqsadli va izchil tizim asosida qo‘llash maqsadga muvofiq. Quyidagi bosqichlar pedagogik ishni tashkil etish uchun tavsiya etiladi.

1-bosqich. Dastlabki baholash

Bolaning lug‘at boyligi, gap tuzish qobiliyati, savollarni tushunishi, rasmlar

asosida hikoya tuzishi va muloqotga kirishishi o‘rganiladi.

2-bosqich. Lug‘at va gap tuzish

Rasmlar, predmetlar, harakatli o‘yinlar va tayanch so‘zlar orqali so‘z birikmalari hamda sodda gaplar shakllantiriladi.

3-bosqich. Dialogik nutq

Rolli o‘yinlar, savol-javob zanjiri va juftlikda ishlash orqali muloqotga kirishish ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

4-bosqich. Monologik nutq

Ketma-ket rasmlar, hikoyani davom ettirish va muammoli vaziyatlar orqali yaxlit hikoya yaratish mashq qilinadi.

5-bosqich. Mustaqil qo‘llash va baholash

Bola o‘zlashtirgan nutqiy ko‘nikmalarini yangi vaziyatda qo‘llaydi. Natijalar dastlabki ko‘rsatkichlar bilan taqqoslanadi.Bosqichlar qat’iy va barcha bolalar uchun bir xil muddatda bajariladigan ketma-ketlik emas. Bola ayrim ko‘nikmalarni tezroq, boshqalarini esa ko‘proq mashq orqali egallashi mumkin. Shuning uchun pedagog zaruratga qarab oldingi bosqichga qaytishi yoki topshiriqlarni murakkablashtirishi lozim.

Interfaol metodlardan foydalanish natijalarini aniqlash uchun bolaning nutqiy rivojlanishidagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatish va belgilangan mezonlar asosida baholash zarur. Baholash faqat bola nechta so‘z aytganiga emas, balki fikrini qanchalik tushunarli, izchil va mustaqil ifodalaganiga ham asoslanishi kerak.

Baholash mezoni	**Aniqlanadigan ko‘nikma**
Lug‘at boyligi	Mavzuga oid so‘zlarni bilishi va o‘rinli qo‘llashi

Grammatik tuzilish	So‘zlarni to‘g‘ri bog‘lashi va grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar tuzishi
Mazmuniy izchillik	Voqealarni to‘g‘ri ketma-ketlikda bayon qilishi
Hikoyaning yaxlitligi	Hikoyaning boshlanishi, asosiy voqeasi va yakunini ifodalashi
Dialogik nutq	Savol berishi, javob qaytarishi va suhbatni davom ettirishi
Mustaqillik	Hikoya tuzishda pedagog yordamisiz yoki kam yordam bilan fikr bildirishi
Kommunikativ faollik	Muloqotni boshlashi va unda faol ishtirok etishi

Ushbu mezonlar asosida pedagog bolaning dastlabki va keyingi natijalarini taqqoslashi mumkin. Zarur hollarda quyidagi uch darajali tavsifiy baholash shkalasidan foydalanish tavsiya etiladi.

- Boshlang‘ich daraja: bola topshiriqni bajarishda ko‘p yordamga muhtoj bo‘ladi, fikrlarini alohida so‘zlar yoki qisqa gaplar bilan ifodalaydi.
- O‘rta daraja: bola tayanch rasmlar, savollar yoki so‘zlar yordamida mazmunli gaplar tuzadi va qisqa hikoya yaratadi.
- Yuqori daraja: bola voqealarni asosan mustaqil, izchil va mazmunan bog‘langan holda bayon qiladi.

Bu darajalar maqola doirasida foydalanish uchun taklif etilgan amaliy tavsifdir; ular standartlashtirilgan diagnostik shkala hisoblanmaydi. Ilmiy tajriba-sinov ishlarida mezonlar aniq ta’riflanishi, baholash topshiriqlari bir xil sharoitda o‘tkazilishi va natijalar hujjatlashtirilishi kerak. Eshitish qobiliyati pasaygan bolalarda til ko‘nikmalarini baholashda individual xususiyatlarni hisobga olish hamda rivojlanishni vaqt davomida kuzatish muhimdir.

Zaif eshituvchi bolalarning bog‘langan nutqini rivojlantirishda metodlarni

tanlash bilan bir qatorda, ularni amalga oshirish shart-sharoitlarini ta’minlash ham muhimdir.

1. Birinchidan, individual yondashuvni ta’minlash. Mashg‘ulot mazmuni bolaning yoshi, eshitish imkoniyatlari, nutqiy rivojlanish darajasi, til tajribasi va kommunikativ ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim. Bir bola mustaqil hikoya tuzishi mumkin, boshqa bola esa rasmlar va tayanch savollarga muhtoj bo‘lishi mumkin.

2. Ikkinchidan, ko‘rgazmali vositalardan maqsadli foydalanish. Rasmlar, predmetlar, ketma-ketlik kartochkalari, yozma so‘zlar va sxemalar nutqiy vazifani tushunishni yengillashtiradi. Biroq ko‘rgazmali materiallar ortiqcha bo‘lmasligi, asosiy mazmunni anglashga xizmat qilishi kerak.

3. Uchinchidan, qulay kommunikativ muhit yaratish. Pedagog bolaning yuzini ko‘rish imkonini ta’minlashi, aniq va tabiiy nutqdan foydalanishi, zarur hollarda topshiriqni yozma shaklda ham taqdim etishi kerak. Bola og‘zaki nutq bilan bir qatorda boshqa kommunikatsiya vositalaridan foydalansa, ular ham ta’lim jarayoniga mos ravishda kiritiladi.

4. To‘rtinchidan, nutqiy mashqlarni muntazam tashkil etish. Yangi so‘z va grammatik tuzilmalarni faqat bir mashg‘ulotda o‘rgatish yetarli emas. Ularni o‘yinlarda, suhbatlarda, hikoya tuzishda va kundalik muloqotda qayta qo‘llash uchun imkoniyat yaratish zarur.

5. Beshinchidan, oila bilan hamkorlik qilish. Ota-onalarga uy sharoitida rasmli kitoblarni birgalikda ko‘rish, kundalik voqealarni muhokama qilish, bolaga ochiq savollar berish va mustaqil hikoya qilishini rag‘batlantirish bo‘yicha tavsiyalar berish mumkin. Bunday hamkorlik mashg‘ulotda egallangan ko‘nikmalarni kundalik hayotda qo‘llashga yordam beradi.

6. Oltinchidan, natijalarni muntazam tahlil qilish. Pedagog bolaning faqat xatolarini emas, balki yangi so‘zlarni qo‘llashi, gaplarni kengaytirishi, hikoya mazmunini yaxshiroq tashkil qilishi va muloqotda tashabbus ko‘rsatishi kabi ijobiy o‘zgarishlarni ham qayd etishi lozim.

Mazkur shartlar interfaol metodlarni bolaning ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etish va nutqiy rivojlanish dinamikasini kuzatishga yordam beradi.

Xulosa.

Zaif eshituvchi bolalarning til rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash masalasi xalqaro ilmiy adabiyotlarda ham o‘rganilmoqda. Jumladan, Jønsberg va hammualliflarning 2025-yilda Journal of Speech, Language, and Hearing Research jurnalida chop etilgan tizimli sharhi va meta-tahlili kar va zaif eshituvchi maktab yoshidagi bolalarda lug‘at, grammatika va hikoya tuzish kabi mazmuniy til ko‘nikmalariga qaratilgan aralashuvlarni tahlil qilgan. Ushbu manba mavzuning ilmiy asoslarini yoritishda muhim adabiyotlardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, ASHAning eshitish qobiliyati pasaygan bolalar bilan ishlashga oid tavsiyalarida eshitish ko‘nikmalari, vizual yordam, nutq va til rivojlanishi hamda bolaning kommunikativ ehtiyojlarini birgalikda hisobga olish zarurligi ta’kidlanadi. Shu bilan birga, ilmiy xulosalarni ehtiyotkorlik bilan shakllantirish lozim: mazkur manbalar til rivojlanishiga qaratilgan yondashuvlarni asoslaydi, biroq yuqorida keltirilgan barcha interfaol metodlarning aynan o‘zbek tilida so‘zlashuvchi zaif eshituvchi bolalar uchun samaradorligi alohida tajriba-sinov orqali tekshirilishi kerak. Shuning uchun maqolada interfaol metodlar samaradorligi isbotlangan yakuniy natija sifatida emas, balki ilmiy asoslangan pedagogik imkoniyat va amaliy tavsiya sifatida talqin qilinishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Hearing Loss in Children. Practice Portal.

2. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Spoken Language Disorders. Practice Portal.

3. Jønsberg, A. C., Hovland, T., Busch, T., Wie, O. B., & von Torkildsen, J. (2025). Language Interventions for School-Aged Children Who Are

d/Deaf and Hard of Hearing: A Systematic Review and Meta-Analysis. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 68(5), 2634–2655.

4. Umaraliyeva S.K. “Bo‘lg‘usi logopedlarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik vositalarning o‘rni”. // Modern Educational System and Innovative Teaching Solutions. – 2024. – Vol.1, №4. – B. 93–98.

5. Latibjonova, N. Z. (2024). NUTQIDA OG’IR NUQSONI BOR BOLALARNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Inter education & global study, (8 (1)), 157-162.

6. Latibjonova, N. Z. NUTQIDA OG'IR NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA MULOQOT KO'NIKMALARINI DIFFERENSIAL YONDOSHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH (ALALIYALI BOLALAR MISOLIDA). KASB-HUNAR TA’LIMI МУНДАРИЖА, 86.

7. B.Turg’unov."DEVELOPMENT OF THEORETICAL APPROACHES TO FINANCIALCONTROL IN THE ERA OF ECONOMIC DIGITALIZATION" “International journal of artificial intelligence” jurnali Chop etilgan 2026-05-16. 1674-1677 betlar,4 bet

8. https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/13534.

9. ABDULKHAMIDOVA, G. DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVE CITIZEN COMPETENCES IN HEARING DISABLED STUDENTS. СТУДЕНЧЕСКИЙ ВЕСТНИК Учредители: Общество с ограниченной ответственностью" Интернаука", 15-16.